

СПОМЕНИЦИ КУЛТУРЕ И САВРЕМЕНА ДРУШТВЕНА СВЕСТ

ПОВОДОМ ВЕЛИКИХ ЈУБИЛЕЈА НАШИХ СПОМЕНИКА

Аутентичне и вишестране вредности чине споменике културе примарним изворима за познавање историјске, културне и уметничке прошлости. Њихов значај није само у томе што су сведочанства материјалне културе народа који их је саздао и што преко њих препознајемо дух времена и стваралачке токове градитељства, ликовне и примењене уметности епохе у којој су настали, већ и у томе што могу да постану активни чиниоци човековог живота и простора као и својеврсни подстицаји за развој културног и уметничког стваралаштва. Од начина и метода њихове презентације и адекватног коришћења у највећој мери ће зависити њихов утицај и зрачење на савременог човека и остваривање културне, васпитно-образовне, друштвене и друге функције незамењиве у развоју патриотске свести младих људи. Другим речима, од нашег односа према културној баштини као памћењу народа кристализованог у уметничку форму, зависиће и наш културни просперитет, а посебно углед у свеколиком савременом културном свету. Нису без основа многе крилатице и филозофско-социолошке поставке засноване на драгоцености присуства древних споменика, јер су их историјска искуства развијених и цивилизованих земаља у потпуности потврдила. Готово сви велики, умни људи у свету, бар једном су у свом животу изrekli мисао везану за непролазне вредности старих уметничких дела из којих ваља црпсти поуке и одређивати наш хуманистички однос према њиховим суштинама. Без потребе да их цитирамо, многе од њих своде се на тезу да народ који није свестан своје прошлости не може имати светлу и садржајну будућност и да без сазнања о својим споменицима остаје лишен свести о дубини својих корена.

Живећи у времену изразите политизације у чијим стегама све више ишчежава наша склоност да се враћамо ствараоцима и делима минулих епоха и да се присећамо класичних вредности које су утемељене у наш савремени културни идентитет, поред нас често промичу значајне годишњице које обележавају столећа и деценије наше културе и уметности, а да их се уопште не сетимо или не споменемо. Још некако и имамао пијетета према личностима и историјским догађајима, нарочито онима који су везани за новије раздобље, било да је реч о заслужним револуционарима или истакнутим културним прегаоцима, књижевним и уметничким ствараоцима /за две године је 200 годишњица Вуковог рођења за коју се већ сада врше озбиљне припреме/, али кад су у питању споменици културе – камени темељци наше културе и уметности – заборављамо или се не осврћемо на њихове јубилеје монументалних хронолошких распона чији је далекосежни и вешезначни смисао несагледиво бремени величанственом снагом аутентичног сведочења. Ненавикнути да ишчитавамо ретке и драгоцене датуме у животописима наших националних споменика,

пропустили смо, на пример, прилику да 1971. године обележимо осам векова од настанка манастира БУРЂЕВИ СТУПОВИ, колосалног и јединственог споменика независности старе српске државе, којом је обележен почетак наше културне и уметничке еманципације и европеизације – процеса који је све до пада српске државе /1459/, скоро три века имао свој континуитет са успонима и падовима, што карактеришу сваку цивилизацију са коренима и виталношћу. Била је то јединствена прилика да себи и европском културном свету покажемо шта Бурђеви Ступови представљају као велики историјски споменик српског народа, као својеврсно градитељско дело којим је утемељено једно национално архитектонско схватање, као грађевина осликана фрескама чији су аутори били најталентованији и најугледнији сликари византијске престонице и, најзад, као споменички ансамбл на коме је немила историја оставила дубоке трагове и ожиљке преко којих се препознаје сва суровост минулих времена. Наше равнодушје и неспретност да се усредсредимо у историју овог споменика срећним и ретким поводом и да га свестрано раскрилимо домаћој и страниј културној јавности, тешко се може надокнадити чињеницом да је деценију касније објављена сјајна монографија о овом споменику др Јована Нешковића – »Бурђеви ступови у Старом Расу«. Могло се све то догодити управо на истеку осам столећа овог монумента. Остаје утеха да никад није касно на прави начин враћати се споменицима, али исто тако остаје чињеница да прослава 700 година Сопоћана 1965. године, обележена значајки и са достојанством, није могла бити разлог да заборавимо Немањин споменик победе, јер су 800 година и за европске појмове велики и редак датум културе.

Сурова и злосрећна прошлост српског народа није поштедела многе писане документе о његовој култури. Али, и оно што је срећно преостало понекад не знамо или не умемо да искористимо. На то нас опомињу три недавно минула јубилеја. Године 1981. манастир Давидовица код Пријепоља је навршила 700 година свог живота. Знамо то пошто је случајно сачуван писани документ – уговор о градњи цркве 1281. године, који се налази у дубровачком Историјском архиву. Према овом спису, протомајстори ове Немањина задужбине били су дубровачки градитељи Десина де Риса и његов син Влахо. О значају овог документа не треба ни говорити, јер је за наше средњовековне споменике својеврсни раритет, као што ни о значају Давидовице због својих историјских и стилских вредности не треба приповедати. Срећа је што је овај споменик одолео зубу времена и што, упркос томе што се налази делимично у рушевинама, није сасвим ишчезао. Обележавање његовог јубилеја дало би снажан подстицај за његову рестаурацију на коју још дуго треба чекати. Манастир ДРЕНЧУ код Александровца, значајан споменик Моравске градитељске школе особито за проучавање једне њене варијанте, како је забележено у једном предрагоценом документу, подигао је 1382. године монах Доротеј са сином Данилом. Пре три године, дакле, Дренча је напунила шест векова свог постојања. Исте године, први пут се спомиње и манастир НАУПАРА код Крушевца, такође велелепан пример у градитељству моравске школе по високом домету своје декоративне камене пластике. Нико, колико нам је познато, није забележио јубилеје ова три споменика, а камоли да су њихове годишњице искоришћене као поводи да их боље заштитимо. Подсећамо да се Давидовица и Дренча налазе у развалинама и да раније изведена конзервација постепено али сигурно дотрајава и да тако губи своју функцију. Из ова два примера власти неосетљивости конзерватори, а и други истраживачи наше културне и уметничке прошлости, могли би да извуку поуку. Уосталом, шта ту треба скривати: од заштитара и оних који одлучују како ће се расподелити и усмерити средства, највише зависи да ли ће нам споменици постати блиски савременој друштвеној свести и колико ћемо се сећати њихове прошлости да

би систематски указивали на њихове свевремене вредности. Постану ли што пре одређујући чиниоци и подстицајни фактори у културном животу нашег човека и у средини у којој он ствара, неће нам се, на пример, догодити да пре чет година поред наше равнодушне лежерности мине и 450-годишњица СМЕ-ДЕРЕВСКЕ ТВРЂАВЕ /1430-1980/ – те последње и пресудне бране независности и слободе српске државе и њеног народа. Да је у питању споменик ми-норне вредности могла би се и разумети наша индиферентност, али кад се зна да је смедеревска фортификација највећа и најмонументалнија равничарска тврђава у Европи и да је због интегралних споменичких вредности један од наших најозбиљнијих кандидата за упис у Светску књигу културне и природне баштине, у којој се већ налази споменички комплекс Стари Рас са Сопоћанима, онда се не може објаснити такав однос утолико пре што се годинама улажу велики друштвени напори да се ова сјајна споменичка целина што пре истражи, заштити и презентује. Не знамо куд би нас одвело набрајање сличних примера, осим ка поразној слици нивоа наше друштвене свести. Али, што је било – било је, поглед треба упирати напред.

Стицајем историјских околности у години која протиче и у наредних неколико што ће доћи, навршиће се велике и значајне обљетнице неких наших знаменитих споменика без којих се не може замислити целина наше културне и уметничке баштине. Манастир Милешева је најпре у овој години ушла у 750-то лето свог постојања. Сматрало се, наиме, иако не постоје сигурни писани подаци, да је Милешева 1235. године, када је умро Свети Сава – једна од најзаслужнијих личности за углед и значај овог споменика, добила своје потпуне облике и уметнички садржај високих естетских вредности, којим је ушла у антологију византијског зидног сликарства XIII века. Опењујући овај јубилеј као веома значајан културно-историјски датум, културне и научне установе Београда постарале су се да га на одговарајући начин обележе. Свакако је најзначајнији облик обележавања ове импозантне годишњице одржавање научног скупа »Милешева у историји српског народа«, који је организовало Одељење историјских наука Српске академије наука и уметности. Симпозијум је одржан од 3. до 7. јуна у Београду, Пријеполу и Милешеву. Организациони одбор научног скупа који су сачињавали најугледнији академици и истраживачи успео је да тему »Милешева у историји српског народа« уздигне до највишег научног степена. Програмом који је утврдио, уз учешће већег броја домаћих и страних историчара и других научника*, веома је широко захваћена

* (Сретен Петковић: »Настанак Милешеве«, Гордана Бабић: »Краљ Владислав на ктиторском портрету у наосу«, Љиљана Јухас: Краљ Владислав, ктитор манастира Милешеве, у српској средњовековној књижевности«, Војислав Ј. Ђурић: »Милешевско сликарство, извори и паралел«, Иван Ђорђевић: »Милешева и Студеница«, Бранислав Тодић: »Милешева и Жича«, Сотириос Кисас: »Уметност у Солуну почетком XIII века и милешевско сликарство«, Ефтимос Цигаридас: »Зидно сликарство из прве половине XIII века у старој Митрополији у Верији«, Сима Ђирковић: »Милешева и Босна«, Марија Јанковић: »Милешевска митрополија«, Јованка Максимовић: »Милешева и босанска минијатура«, Борис Нилевић: »Улога и значај манастира Милешева у историји српског народа у Босни и Херцеговини од обнове Пећке патријаршије 1557. године«, Радован Самарцић: »Милешева и обнова Пећке патријаршије«, Мирјана Тапић-Ђурић: »Херцеговачки митрополит и патријарх српски Антоније као ктитор фресака и икона«, Динко Давидов: »Милешевска графика«, Атанасије Јевтић: »Милешевски штампани псалтир и значај псалтира у историјском животу српског народа«, Радмила Маринковић: »Описи преноса моштију Св. Саве у Милешеву у оквиру књижевног жанра Пренос моштију«, Прибислав Симић: »Богослужења и фреске XIII века«, Никша Стипчевић: »Свети Сава српски и Фрања Асиши — поетичка сагласја«, Радмила Пешић: »Милешева у епском народном певању«, Нада Милошевић — Ђорђевић: »Свети Сава у народним предањима«, Луција Цернић: »Милешева као преписивачки центар«, Дејан Медаковић: »Милешевска ризница«, Марија

ова проблематика, а исходи истраживања који су на скупу саопштени знатно померају границе saznaња о овом изузетном споменику српског народа. Стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе – мр Оливера Кандић и мр Светлана Поповић упознали су скуп о резултатима и проблемима архитектонског и археолошког испитивања милешевског манастира. Организацијом овог научног скупа, која је у сваком погледу била узорна, Српска академија наука и уметности на достојан начин је обележила велику годишњицу задужбине краља Владислава. Међутим, све се завршило овим симпозијумом. Изостао је толико потребан шири друштвени аспект обележавања овог јубилеја. Ниједна друштвена ни културно-просветна организација у Пријеполу није нашла за сходно, из непознатих разлога, да неким пригодним програмом обележи велики датум у историји свог краја. Милешева је пре свега споменик културе, расадник писмености, средиште отпора и слободоумља, дуговечни културни и уметнички центар, жариште особене духовности, светска галерија највреднијих фресака XIII века у васколиком византијском културном свету. Све то није било довољно да седам и по векова милешевског живота буде обележено бар у оквирима културе. Остаје тако суморан податак о нашој друштвеној свести блокираној предрасудама и заблудама, којом ће се бавити будући социолози и културолози.

Од не мањег значаја је 650 – годишњица манастира ДЕЧАНА која управо пада 1985. године. Као што је познато, 1335. године, како је у натпису о градњи цркве забележено, протомајстор Фра Вита из Котора је завршио изградњу задужбине краља Стефана. Тада је успостављен највећи очувани архитектонски споменик средњовековне Србије, а нешто мало доцније осликана наша највећа галерија фресака свих времена. Високи Дечани, задужбина уз кнеза Лазара најтрагичнијег српског владара и најамбициозније архитектонско и уметничко дело у историји српске средњовековне уметности, столећима су били царска лавра непресушне културне и духовне снаге у области у којој је православље имало највећа искушења и где је српски народ у древним задужбинама имао најснажнија упоришта на мукотрпном путу очувања свог националног и духовног идентитета. Дечани су изузетан споменик, опште је мишљење да треба обележити шест и по векова њиховог постојања на адекватан и достојан начин. Републички завод за заштиту споменика културе у заједници са ИРО »Просвета« из Београда и ИРО »Јединство« из Приштине поводом велике годишњице Дечана објавио је волуменозну и репрезентативну књигу »Дечанска ризница«. Такође, тим поводом ће ускоро изаћи из штампе, у издању Републичког завода, студија др Војислава Ј. Ђурића »Житијона икона краља Стефана Дечанског од Лонгина«. Увелико се објављују радови на заштити манастирске цркве и на уређењу Савине трпезарије где ће се музеолошки презентовати чувена манастирска ризница.

Српска академија наука и уметности припрема за јесен ове године научни скуп на тему »Дечани и византијска уметност средином XIV века«, на коме ће својим рефератима и саопштењима узети учешће многи истакнути страни

Шупут: „Утицај Милешевске цркве на градитељство под Турцима“, Радомир Станић: „Црквено градитељство у милешевском крају од XIV до XVII века“, Марко Јачов: „Милешева и римска курија“, Милка Чанак — Медић: „Првобитни прозори и портали милешевске цркве“, Светлана Томенковић: „Ликови пустиножитеља и монаха у милешевској припрати“, Мирко Ковачевић: „Милешевац — тврђава и подграђе“, Љубомир Котарчић: „Две повеље влашких владара манастиру Милешеви из XVII века“, Бранко Вујовић: „Обнова Милешеве у XIX веку и њен значај“, Владимир Стојанчевић: „Милешева у првом српском устанку“ и Жарко Шћепановић: „Милешевци у ослободилачким покретима српског народа“)

и домаћи научници. Очекује се да ће се на овом симпозијуму, за који је показано изванредно интересовање у домаћим и иностраним научним кругovima, осветлити велики број питања која се односе на историју, архитектуру, уметност и ризницу манастира Дечана као и на епоху у којој је овај споменик настао. У овом тренутку, међутим, није познато да ли ће велику годишњицу Дечана обележити друштвене и културно-просветне организације и установе у САП Косово.

Ове године се навршава шест и по столећа од првог помена средњовековног града Голупца на Дунаву, једне од наших најбоље очуваних фортификација. Иницијатива Општинске конференције ССРНЈ Голупца да се овај јубилеј обележи смишљено и пригодно прикладним културно-туристичким програмом, као да није наишла на одговарајућу подршку код републичких органа и организација. Одустало се од организовања југословенског конзерваторског саветовања на тему »Заштита средњовековних тврђава и градова«. Част ове годишњице ипак ће спасти Републички завод за заштиту споменика културе, који у овој години изводи замашне конзерваторско-рестаураторске радове на споменику и што ће објавити монографију о овој тврђави из пера Надежде Катанић и Гордане Симић, најбољих познавалаца историје и осталих вредности ове атрактивне споменичке целине на Дунаву.

Проћи ће, свакако, незапажено још неке годишњице наших споменика као што је 650-годишњица Беле цркве каранске, манастира Св. Николе Болничког у Охриду, затим 650-годишњица Куле и црквице Св. Преображења у манастиру Рили у Бугарској које је 1334/35 г. подигао протосеаст Хреља – Реља Крилатица из народне песме – »при држави превисокаго Стефана краља /Душана/«, потом 350-годишњица живописа у цркви манастира Благовештење под Кабларом код Овчар Бање, 150-годишњица конака господара Јована Обреновића у Чачку /зграда Народног музеја/ и др. За коју годину своје јубилеје доживеће Љубостиња, Нова Павлица, Никоље Кабларско, Жежевица, Враћевница, Драча, Св. Андреја на Тресци и др.

Несумњиво најзначајнију и за културу српског народа далекосежно важну годишњицу доживеће манастир Студеница 1986. године. Реч је о осам векова овог велелепног споменика за чије су вредности везани многи наши историјско-уметнички и културни токови, појаве и личности. Овај јубилеј није само велики датум у историји православне цркве и њене уметности, већ је исто тако нераздвајно везан за историју и судбину српског народа. Стога је важно и обележити га према његовој суштини и вишезначности. Већ се сада може рећи да сва размишљања на свим нивоима и у свим круговима управо иду ка томе да се велика годишњица Студенице што свестраније и обухватније обележи. У програм прославе треба да се укључе све оне институције, организације и заједнице које су у могућности да допринесу да се са друштвеног, културног, научног, стручно-конзерваторског и другог становишта овај споменички комплекс битно унапреди, односно да се поводом ретке годишњице учини много више за његово дубље познавање, заштиту и приближавање човеку. Део програма предстојеће прославе већ је утврђен. Српска академија наука и уметности организоваће међународни симпозијум на тему »Византијска уметност око 1200. године« на коме ће узети учешће наши најпознатији византолози и медијевисти као и већи број еминентних иностраних истраживача византијско-српске уметности XIII века. Геолошки факултет из Београда такође планира одржавање научног скупа на тему »Студеница у историји српског народа«. Жичка епархија заједно са управом манастира Студенице издаје СПОМЕНИЦУ СТУДЕНИЦЕ ПОВОДОМ ОВОГ ЈУБИЛЕЈА. Неће, такође, изостати ни толико потребне књиге и студије о овом споменику. Издавачка кућа »Југословенска ревија« припрема репрезентативну монографију о Студеници

чији су аутори Сима Ђирковић, Војислав Кораћ и Гордана Бабић. Републички завод за заштиту споменика културе у сарадњи са ИРО »Просвета« из Београда објавиће студију Мирјане Шакоће »Студеничка ризница« и научну монографију »Краљева црква« од Гордане Бабић. Посебна пажња биће посвећена туристичко-пропагандним публикацијама и осталом информативном материјалу с којим је Студеница оскудевала или који није био на одговарајућем нивоу. Реализација свих ових послова биће поверена »Дечјим новинама« из Горњег Милановца. Најзад, очекује се да се у овом тренутку разреши најтежи проблем: реконструкција и уређење пута од Ушћа до Студенице, који се већ годинама налази у катастрофалном стању. Треба још рећи да ће се до обележавања осам векова Студенице максимално учинити на плану њене заштите. Већ су обезбедена средства за завршетак конзерваторско-рестаураторских и санационих радова на Богородичиној цркви и за уређење осталих објеката у манастирском комплексу према одговарајућим пројектима. Снимаће се и документарни филм за културно-образовне, научне и туристичке потребе.

Указивање на јубилеје наших споменика који су често неповратно промицали поред нас сем у случајевима када су част спасавале научне установе и Црква (500 година Ресаве, 650 година Грачанице, 600 година Раванице и др.) не потиче само из разлога што је морално и часно сетити их се, тим пре што одиста имамо чега да се сетимо. Наши споменици, упркос чињеници што се близу четири деценије организовано ради на њиховој заштити, објективно нису у сјајном стању. Друштвена средства која се за те потребе издвајају веома су мала, а и из године у годину све мања. Неосновано је мишљење да се она не могу увећати, али је исто тако неоспорно да нам недостају снажнији друштвени подстицаји да би се више улагало у споменике. Мисао о заштити споменика мора се стално и интензивно ширити у нашој свеколикој јавности. Наш свет, просечно узевши, веома мало зна о споменицима своје прошлости. Недовољно о њима знају и одговорни људи који се старају о обезбеђењу средстава. Уосталом, сви смо мало учинили да их боље познајемо. Чини се отуда да су јубиларне године јединствене прилике да се споменицима више позабавимо, да преиспитујемо своју савест и да исправљамо грешке и грехове. Зато годишњице треба обележавати не да бисмо славили, већ да би, учвршћивањем свог поноса баштином, изоштравали чула и осетљивост према њеној судбини и неговали свест о потпунијој и савременијој заштити.

Споменици културе улазе у круг оних феномена који остварују емотивно-психолошка дејства у свести људи што је веома значајна предност. Човек је својим хуманим бићем везан за материјално и духовно наслеђе својих предака. Потребно је, међутим, створити активан човеков однос према том наслеђу, а то се може постићи само ако га снабдемо ваљаним и сваковрским информацијама и ако га покренемо на размишљање о споменицима. Јубилеји и годишњице могу бити најсрећнији поводи да се о споменицима говори и пише топлије, инспиративније и присније, да их приближавамо и људској и општедруштвеној свести. У кризним друштвено-економским условима када у први план долазе прече обавезе, над споменицима се надвија одређена опасност од равнодушја и немоћи која може да произведе несагледиво негативне последице. У таквим околностима, годишњице су добродошле да би се преиспитивали и да би се враћали својим моралним и друштвеним обавезама макар колико били у оскудици која се, додуше, бољом организованашћу може видно ублажити. Оскудица и сиромаштво рађају најчешће нове идеје и нагоне на солидарност. А споменицима је управо потребна солидарност која долази до изражаја правим поводом. Велики јубилеји наших споменика заиста могу и треба да буду такви срећни поводи за брижљивији и одговорнији друштвени однос према њима. У сусрет годишњицама Дечана, Студенице и других споме-

ника враћамо се својим источницима без којих сигурно не бисмо били ово што јесмо. Долазе прилике када, међутим, треба да покажемо колико смо спремни да учинимо да нам ови древници постану истинска врела и поуздани ослонци наше културне будућности.

Лишени spokoјства и благостања, налазећи се на сталној ветрометини и у вековној одбрани слободе и независности, наши преци нису могли да се, попут срећнијих народа, удубљују у смисао културне баштине. Опседнути ратовима за голи опстанак, нису имали прилике ни да свој самобитни пијетет према споменицима испољавају на начин који доликује њиховим непролазним вредностима. Осетљивост према наслеђу својих претходника понекад се претварала у властиту супротност, у суровост која није ништа штедела, па ни споменике. Непознавање и необавештеност о значају старих грађевина и слика сужавали су људску свест о потреби њиховог чувања. Што се пак колективне друштвене свести тиче, нико је није са истрајношћу, систематски и организовано неговао и развијао ни у једном раздобљу па ни у нашем. Били смо без традиције у чувању и заштити споменика културе услед чега су дуго остале успаване и непокренуте друштвене и културне снаге. И данас су неке од њих у дубоком сну.

Револуције које мењају свет никада нису биле одвећ срећне за споменике. Њихове идеологије у споменицима су ипак виделе ознаке онога што треба, ако не рушити, онда свакако преиспитивати као творевине поретка против којих су усмерене. Наша револуција макар колико била хуманистичка и макар колико је у свом одређењу имала за циљ очување позитивних и универзалних тековина претходних епоха, није могла да донесе радикалније преокрете у постојећој затеченој и заосталој друштвеној свести. Морала је да рачуна на утемељавање нове социјалистичке друштвене свести према наслеђеној културној и уметничкој баштини. Али, заокуљена виталним проблемима друштвеног, политичког и економског развоја, наша заједница у свом револуционарном преображају никада није могла, или није умела, да сигурније заснује мерила и услове за континуални и коренити развитак те свести. Томе су, поред осталог, допринеле многе мањкавости у васпитно-образовном систему, слабости и недостаци у раду омладинских организација и у активности ССРНЈ. Има, међутим, охрабрујућих знакова који указују на извесно освешћивање, на спонтане позитивне промене у односу нашег човека према делима својих предака. Ова, назовимо је условно, патриотска појава постепено се рефлектује и на политичку свест организованих друштвених снага, мада је тај тек отворен процес још увек веома спор да би донео видније резултате. У размишљању како ове промене од кључне важности постаћи и стимулисати, долази се до закључка да би све видове друштвених дешавања требало максимално користити у том циљу. Зато нам се и чини да би обележавање јубиларних годишњица културно-историјских споменика које стицајем историјских околности ових година долазе у изобиљу, дало неопходне и важне подстицаје у подизању друштвене свести која, на жалост, још увек нема своја права исходшта и усмерања.